

turi nu este faptul că ele ar fi turtite „în sensul înălțimii”, ci forma lor rombico-triunghiulară. În ceea ce privește datarea culturii Butmir în „a doua jumătate a mileniului al II-lea”, este foarte probabil o greșeală de tipar; dar chiar dacă trecem III în loc de II, tot nu corespunde datelor C 14.

E de mirare că la articolul respectiv nu se amintește existența ceramicii pictate în faza (sau cultura) Proto-Sesklo, deși în articolul despre Argissa se precizează că această fază se caracterizează prin ceramica pictată. De asemenea pentru Dimini se omite să se menționeze că specia ceramică principală este aceea cu ornamentare pictată. Cît privește motivele principale — „spirale și meandre” —, nu credem că se poate spune că ele „amintesc lemele decorative ale culturii balcanice Starčevo-Criș”, ci mai degrabă pe acelea ale culturilor Vinča, Marița, Gumelnița și chiar Cucuteni, dacă e într-adevăr nevoie să se facă asemenea comparații.

Cultura Lengyel n-a putut da naștere culturii *Jordanovo* (= *Jordansmühl*), la începutul mil. II”, deoarece la această dată cultura Lengyel încetase de mult să existe, iar cealaltă este și ea mai veche, datînd cel puțin din prima jumătate a mileniului al III-lea.

Topoare specifice culturii Bodrogkeresztúr nu sînt numai cele plate, ci în special acelea cu tășurile în cruce. Și nici această cultură nu poate fi datată în nici un caz în mileniul al II-lea, ci în mileniiile al IV-lea și al III-lea, ea fiind cel puțin parțial contemporană cu culturile Gumelnița și Cucuteni.

Datarea culturii curganelor din sudul U.R.S.S. între 2000—1500 î.e.n. ni se pare prea tîrzie, căci primele ei faze sînt mai vechi; pe de altă parte lipsește orice precizare în privința acestor faze. Socotim că și cultura Tripolie este datată prea tîrziu (începînd de la 3000 și pînă la 1700 î.e.n., ceea ce ar însemna că ar atinge începuturile epocii bronzului), cu atît mai mult cu cît se spune despre Usatovo că este „un facies cultural

care se pare că s-a diferențiat din cultura Tripolie înainte de mileniul al III-lea”; ceea ce, chiar dacă s-ar admite că Usatovo este o etapă tîrzie a culturii Tripolie (păreră cu care nu sîntem de acord), ar însemna să i se atribuie acesteia o durată prea lungă din întreaga evoluție a culturii Tripolie.

Înainte de a încheia, ni se pare necesar să amintim că astăzi vechea definiție și împărțire a culturilor „danubiene” preconizată de Childe nu mai pot fi considerate valabile, așa încît articolul despre *danubian* („ensemble des facies culturels néolithiques d'Europe Centrale”) ar fi putut lipsi, dîndu-se în schimb o amploare mai mare articolului *rubané*, considerat „facies cultural al neoliticului vechi și mijlociu... aparținînd grupului danubian”. În ceea ce privește aria de răspîndire a culturii liniar-bandceramice (sau liniare), se omite faptul că ea cuprinde și o bună parte din România și vestul Ucrainei; și este de altfel o greșeală să se spună că în faza mai nouă a faciesului liniar se observă influența culturii ceramicii „*poissonnée*”, deoarece se știe că aceasta din urmă este o cultură dezvoltată din cultura liniară tîrzie. Pe de altă parte, nu se menționează faptul că fazele mai noi ale culturii liniare sînt caracterizate prin „notele de muzică”. În legătură cu importanța așezare a acestei culturi de la Bylany, se cuvîne o rectificare; s-au dezvelit aici peste o sută de locuințe mari (nu cîteva zeci) și, pe lîngă cele 14 faze ale așezării liniare, au fost precizate și cîteva faze ale așezării tîrzii aparținînd culturii *Stichbandkeramik*.

În sfîrșit, depășind cu această observație cadrul geografic al Europei centrale și sud-estice, ni se pare foarte ciudat că autorul nu se pronunță categoric în privința așa-ziselor descoperiri de la *Glozel*, mulțumindu-se să citeze cele două păreri ce au fost exprimate pe vremuri, fără să precizeze că astăzi nici un cercetător serios nu se mai îndoieste că e vorba de o mare mistificare.

Vladimir Dumitrescu

Legio VII Gemina. Catedra de San Isidoro. Instituto Leones de Estudios Romano-Visigóticos. Leon Exema. Diputación Provincial, 1970, 659 p.

Intitulată nepretențios și simplu *Legio VII Gemina* cartea pe care o prezentăm în cele ce urmează reprezintă de fapt o culegere de lucrări care alcătuiesc un volum omagial scris în cinstea orașului Leon (Spania) care și-a aniversat în anul 1968 cel de-al XIX-lea centenar. Născut din canabele legiunii a VII-a Gemina, care s-a instalat în anul 68 pe locul

unde astăzi se înalță orașul, întreaga istorie a orașului în epoca antică romană se leagă de soarta și de prezența legiunii romane. Este un caz destul de rar în istorie precizia unei astfel de aniversări. Specialiștii spanioli merg de altfel pînă la a preciza luna și chiar ziua (10 iunie 68) în care s-a petrecut evenimentul. În legătură cu acest volum vom discuta un aspect al istoriei militare a Daciei romane,

Volumul reprezintă, așa cum am mai spus, o culegere de articole și lucrări mai mari și mai mici scrise de specialiști spanioli mai ales, dar și străini (germani, englezi, francezi și italieni). Unii dintre specialiștii străini sînt cunoscuți pentru interesul arătat istoriei Hispaniei romane. Volumul se deschide cu o introducere justificativă (p. 6—9) în care se explică ocazia și condițiile redactării și tipării cărții. Din punct de vedere istoric seria de lucrări care urmează poate fi împărțită în trei categorii mai mari: lucrări care se ocupă cu istoria Hispaniei înaintea cuceririi romane, articole despre Hispania romana și o singură lucrare despre istoria Hispaniei în epoca romană tirzie.

Cuprinsul volumului, pe scurt, este următorul: J. C. Baroja, *Organizacion social de los pueblos del norte de la Peninsula Iberica en la Antiquedad* (p. 9—62); J. M. a Blasquez, *Las religiones indigenas dea area noroeste de la Peninsula Iberica en relacion con Roma* (p. 63—78); R. Syme, *The conquest of north — west Spain* (p. 79—108); H. G. Gundel, *Probleme der römischen Kampfführung gegen Viriatus* (p. 109—131); E. Garba, *Aspetti de la lotta in Spagna di Sesto Pompeo* (p. 132—156); J. Straub, *Dignatio Caesaris* (p. 157—180); J. Harmand, *César et l'Espagne durant la second „Bellum civile”* (p. 181—204); G. Forni, *L'occupazione militare romane della Spagna nord-occidentale: analogie e paralleli* (p. 205—227); H. von Petrikovits, *Die Spezialgebäude römischer Legionslager* (p. 227—252); C. Domergue, *Introduction a l'etude des mines d'or du nord-ouest de la peninsule iberique dans l'antiquité* (p. 253—286); D. F. de Almeida, *Mines de ouro na „Gallaecia” portuguesa* (p. 287—302); A. Garcia y Bellido, *Nacimiento de la legion VII Gemina* (p. 303—330); Albin Garzetti, *Legio VII Hispana* (p. 331—336); F. Vittinghoff, *Die Entstehung von städtischen Gemetnwesen in der Nachbarschaft römischer Legionslager E'in Vergleich Leons mit den Entwicklungslinien im imperium romanum* (p. 337—353); H. G. Pflaum, *Les officiers equestre de la legion VII Gemina* (p. 383—401); G. Alföldi, *Die senatorischen Kommandeure der legio VII Gemina* (p. 383—401); J. Rodriguez, *Las vias militares romanas en la actual provincia de Leon* (p. 401—440); A. Quintana, *Primeros sigles de cristianismo en el convente juridico asturiacense* (p. 441—474); H. Schlunk, *Die frühchristlichen Denkmäler aus dem nord westen der iberische Halbinsel* (p. 475—510); T. Hauschild, *Die Märtyrer-Kirche von Marialba bei Leon* (p. 511—522); J. C. Otero, *Estudio anatomico-antropologico de los restos humanos del templo de Marialba* (p. 523—548); A. Vinayo, *Las tumbas del absde del templo paleocristiano de Marialba y el martirologio Leones* (p. 549—568); A. Garcia y Bellido, *Estudio sobre la*

legio VII Gemina y su campamente de Leon (p. 569—600); A. Balli, *La difesa de Hispania en el bajo Impero. Amenaza exterior e inquietud interna* (p. 601—622). Volumul se încheie cu un indice onomastic și geografic (p. 623—658).

Interesul deosebit pe care îl prezintă lucrarea este legat de faptul că întreaga idee a cărții este aceea de a urmări dezvoltarea unui oraș din niște simple canabe de legiune. Bineînțeles, dezvoltarea lui se bazează și pe legăturile anterioare între populația autohtonă a regiunii și cuceritorii romani. Mai mult, poziția aleasă pentru castru constituia un element favorabil dezvoltării din punct de vedere economic. Legiunea și-a ales pentru plasarea castrului un punct strategic, într-un nod de drumuri și căi de acces de unde deplasările ei puteau fi rapide și eficiente. Tocmai de aceea dezvoltarea ulterioară a orașului Leon a fost posibilă. Studiile și articolele citate mai sus ating fiecare câte o latură a dezvoltării și a elementelor care au dus la dezvoltarea orașului roman Leon fie că este vorba de drumuri militare, fie de regiunea minieră aflată în vecinătate, fie la elementele componente ale legiunii. De asemenea, sînt surprinse câteva aspecte ale dezvoltării și răspîndirii creștinismului. Studiile în legătură cu legiunea permit o analiză a vieții acesteia de la apariția ei în Hispania pînă la sfîrșitul Hispaniei romane. Sînt prezentate pe rînd: cunoștințele despre castru, zona de recrutare, cadrele de ofițeri și comandanți.

Lucrarea care însă prezintă pentru noi o importanță deosebită și din cauza căreia am făcut toată această prezentare a volumului este aceea scrisă de Antonio Garcia y Bellido și intitulată *Estudios sobre la legio VII Gemina y su campamente en Leon* (p. 569—600). Autorul descrie părțile cunoscute din castrul legiunii aflat astăzi parțial sub clădirile orașului, săpăturile efectuate și părțile conservate din castru aflate în diferite părți ale orașului. Paralel sînt prezentate numeroase descoperiri arheologice. Printre acestea se află numeroase inscripții și mai ales cărămizi ștampilate. Ultima categorie de materiale arheologice ne oferă câteva date în legătură cu istoria militară a Daciei. O inscripție descoperită încă în secolul trecut la Ulpia Traiana Sarmizegetusa (CIL, III, 1464 = ILS, 1370) amintea printre alte titluri ale unui înalt personaj și o comandă a unui detașament din legiunea VII Gemina (praep(ositus) leg(ionis) VII Gem(inae) G. . . . Autorii CIL au întregit în mod curajos titlul legiunii în Gemina G[etic(a)]. Ipoteza a rămas mult timp sub semnul întrebării. Descoperiri făcute tot în acea vreme la Moigrad (Porolissum) și apoi prin anii 1941—1942 tot acolo menționau ștampile LVIIGF pe care toți autorii le-au considerat fără echivoc drept ștampile ale legiunii VII Claudia. O analiză a ștampilelor VII Claudia și a unor piese care

se află astăzi în Muzeul de istorie din Cluj și Muzeul de istorie și artă din Zalău ne permite încă mai demult să afirmăm că nu poate fi vorba de ștampile ale legiunii VII Claudia. Ștampilele pomenite în CIL, III, 8071 a, ca și cele aflate acum în Muzeul de istorie și artă din Zalău de tipul L.VII.G.F. aparțin legiunii VII Gemina. Ele au analogii foarte apropiate cu ștampile descoperite la Leon. Acest fapt determină ipoteza bine întemeiată că legiunea a fost prezentă în Dacia la o dată pe care acum și aici nu o putem preciza. Numărul mare de ștampile care au fost descoperite nu lasă loc nici unui dubiu. Cu ce ocazie și ce parte din legiune a fost

în Dacia este greu de precizat. Foarte probabil că aducerea aici a unui detașament al legiunii s-a făcut cu prilejul unor concentrări de trupe (poate războaiele marcomanice, poate războaiele și vizita lui Caracalla etc.). Prezentarea de față nu permite extinderea discuției. Acest lucru va fi făcut într-o lucrare special destinată prezenței legiunii în Dacia. Știm însă sigur astăzi că o parte din legiune a staționat în Dacia, iar ștampilele permit chiar o datare apropiată a prezenței ei aici.

În încheiere subliniez interesul deosebit al acestei lucrări cu articole de bază pentru istoria unei provincii din Imperiul roman.

Nicolae Gudea

G. F. CEBOTARENKO, *Calfa-gorodisce VIII—X vv. na Dnestre*, Editura Știința, Chișinău, 1973, 116 p., 69 fig.

În această monografie sînt publicate rezultatele cercetărilor arheologice, efectuate sistematic, timp de 8 ani, în așezarea fortificată Calfa, situată pe malul Bicului, în imediata apropiere a Nistrului. Lucrarea cuprinde o introducere și cinci capitole.

Capitolul I este rezervat ceramicii subdivizate în următoarele categorii: 1) ceramică lucrată cu mîna; 2) ceramică nisipoasă lucrată la roata înceată și decorată cu linii incizate orizontal și în val; 3) ceramică decorată cu linii lustruite și 4) ceramică de import (cioburi de amforă, de vase smălțuite și de oale modulate din argilă albă și decorate cu vopsea roșie). Referindu-se la vasele decorate cu vopsea roșie (p. 28—29) autorul o confundă, oarecum, cu ceramică „desenată” de la Preslav. În realitate, fragmentele ceramice despre care este vorba se încadrează, fără nici o excepție, în categoria ceramicii din argilă albă, decorată cu vopsea roșie sau brună, caracteristică, cu deosebire, așezărilor din Dobrogea¹. De notat că tradiția acestei ceramici de evidentă origine romană s-a păstrat numai în regiunea Dunării de Jos².

În capitolul al II-lea este dezbătută situația stratigrafică de la Calfa. Autorul a surprins două niveluri arheologice: primul nivel, datînd din secolul al VIII-lea și prima jumătate a secolului al IX-lea, se caracterizează prin ceramică lucrată cu mîna; al doilea nivel, datînd din a doua jumătate a secolului al IX-lea și secolul al X-lea se carac-

terizează prin ceramică însumată în categoriile 2, 3 și 4.

În capitolul al III-lea sînt prezentate locuințele (22 de bordeie și un semibordei) și sistemul de fortificație. C. F. Cebotarenko susține că fortificația așezării de la Calfa comportă două faze. Într-o primă etapă, corespunzînd primului nivel de viațuire (secolul al VIII-lea — prima jumătate a secolului al IX-lea), s-a construit un „zid” din pămînt și lemn, zid dublat de un șanț adînc de 4,50 m. Într-o a doua etapă, corespunzînd celui de-al doilea nivel (a doua jumătate a secolului al IX-lea și secolului al X-lea), au fost construite trei linii de apărare, dintre care cea exterioară nu a fost terminată (vezi, p. 89, fig. 1).

În capitolul al IV-lea sînt descrise șase morminte de înhumare, „păgîne”.

Capitolul al V-lea este rezervat interpretării istorice a situațiilor arheologice de la Calfa. G. F. Cebotarenko socotește că nivelul I, caracterizat prin ceramică lucrată cu mîna, corepunde așa-numitei *perioade slave*. Cu alte cuvinte, acest nivel este atribuit slavilor din cultura Luka-Raikovețkaia. După opinia aceluiași autor, cel de-al doilea nivel, caracterizat prin ceramică lucrată la roată și vase de import, este rezultatul expansiunii, în aceste părți, a statului bulgar cu capitala la Plisca, iar mai trziu, la Preslav.

O astfel de opinie nu poate fi acceptată decît dacă se dovedește că ceramică Dridu, numită de cercetătorii bulgari (dar și de Cebotarenko) ceramică *veche bulgărească*, se găsește peste tot acolo unde s-a întins stăpînirea statului bulgar. Or, tocmai aceasta nu poate fi dovedit. Se știe, de pildă, că bulgarii încă de la început au ocupat partea

¹ Petre Diaconu în *Slavjanite u sredno-vekovnijat svjat VI—XI vek.*, Sofia, 1973, p. 209—213.

² *Ibidem*.